

Michalkó Gábor

A bűn vonzásában: a sötét helyek turizmusa

Annak ellenére, vagy éppen amiatt, hogy a társadalom döntő többségének szocializációjában a bűn taszító fogalomként jelenik meg, a turizmusban mégis vonzerővé válhattak a bűncselekmények elkövetőivel, színhelyeivel, felderítőivel, a büntetés-végrehajtási intézetekkel, a bírói ítélet alapján végrehajtott kivégzések helyszíneivel kapcsolatos kínálati elemek. Akár megtörtént, akár fiktív, tehát az irodalom vagy a filmművészet által életre keltett figurákhoz kötődő eseményekkel kapcsolatos az adott turisztikai vonzerő, a bűn mint tiltott gyümölcs megízlelésének illúziója számos desztinációban képes érdemi turistaforgalmat generálni. Mindezen túlmenően a bűncselekmények áldozatává válásának borzongató gondolata egyeseket rossz hírű városrészek felkeresésére ösztönöz.

1. Árnyoldalturizmus

1.1. Az erkölcsösség útjain

A nagy világvallások tanításaiban ugyan eltérő hangsúllyal, de felfedezhető a jó és a rossz, az üdvözítő és a kárhozatba taszító magatartás (GLASENAPP 1987). A zsidó–keresztény kultúrkörben a bűnbeesés központi motívumként jelenik meg, az Ószövetség tanúbizonysága szerint az emberiség halandósága Ádám és Éva paradicsombeli tetteivel függ össze, de a bűn az Újszövetség tanai alapján is elítélendő. A bűn elkövetése a társadalmi együttélés évezredes konvenciói szerint következményekkel jár, ami a közösség többségét távol tartja a normaszegéstől (LUKÁCS 1980). Miközben tehát az erkölcsös élet a többségi társadalomban értékként jelenik meg, az ezt erősítő terek történelmi távlatokban is vonzóak (lásd templomok, zarándokhelyek), minden olyan hely, amely az erkölcsösséget közvetve vagy közvetlenül veszélyeztette (például bordélyház, boszorkány- vagy zsványtanya, késdobáló), az emberiség rosszallását, ebből következően távol maradásának szándékát váltotta ki (DUBY 1984; PIRENNE 1983). A büntetéssel, a bűnhődéssel való szembesülésnek (szembesítésnek) is mélyen gyökeredző hagyományai vannak (kaloda, karóba húzás, autodafé stb.), a nyilvánosság elsősorban az elrettentést, a bűn és a halál közötti kapcsolat széles körű tudatosítását szolgálta. Mindezzel összefüggésben a temetkezési helyek az élet és halál dichotómiájának sajátos, gyakran babonákkal átszőtt színtereit jelentették, idővel a közösség emlékezetének, identitásának kulcsfontosságú részévé váltak, amelyek akár a bűnhöz, a bűnöshöz való viszonyulás újradefiniálását is szolgálhatták (lásd újratemetések). A bűn és a halál kapcsolatának értelmezésében észlelhető – olykor forradalminak nevezhető – szemléletváltozások ellenére, részben az egyházak évszázados tudásformáló és joggyakorló szerepére visszavezethetően, a rossztól való atavisztikus távolmaradás napjainkig az erkölcsös élet fundamentuma.

A bűn értelmezése, társadalmi, gazdasági és politikai kontextusa civilizációnként, valamint történelmi koronként is változó, a másság, a deviáns magatartás, illetve annak következményei iránti kíváncsiság azonban örök (GIDDENS 2003). A kíváncsiságot számtalan tényező motiválhatja, amelyek közül kiemelendő az erkölcsös élet lelki határainak kifürkészése, a közösség és a hatalom toleranciaszintjének tesztelése, az elkövetői fortélyok megismerése, az áldozattá válás helyszíneinek elkerülése, valamint a már említett borzongás átélése is. Tehát a bűn iránti érdeklődést felkeltő spirituális, szociális, kognitív, prevenciós és szórakoztató tényezők önmagukban vagy egymással átfedésben is képesek a társadalmi figyelem fenntartására, a bűnhöz való viszonyulás artikulálására. A tárgyaltakon belül különleges helyet foglalnak el az empátiától a szimpátián át a cinkosságig terjedő skálán elhelyezkedő esetek, amikor a bűn a hatalom fricskázásával, sajátos társadalmi innovációval párosul. Például a szegénységet a gazdagok kirablásával – a maguk módján – enyhítő figurák már életükben legendássá váltak, idővel folklorizálódtak (Robin Hood-jelenség), pályafutásuk fontosabb állomásai (büntetteik, raboskodásuk, elhantolásuk feltételezett vagy valós helyszíne) érdeklődésre tart(ott) számot. Mivel a történelem a hatalommal, a fennálló renddel szembeni ellenszegülés láncolata, a „politikai” bűnök megítélése még évszázados távlatokban is vitatott, évtizednyi messziségből pedig szinte lehetetlen az objektivitás biztosítása, ezért a trónfosztásokban, forradalmakban, puccsokban, összeesküvésekben való részvétel az adott korszak normái szerint ugyan bűnként értelmezhető, mélyreható „politikai” beágyazottságuk miatt az irántuk való érdeklődés egyrészt egzisztenciális jellegű, másrészt kognitív színezetű. Ugyanakkor témánk szempontjából a despoták, diktátorok nem hadi cselekményekkel összefüggő gatzetteinek körülményei, mindenekelőtt a helyszínei már nem hagyhatók figyelmen kívül.

Amikor a 21. század erkölcsi normáinak szemüvegén keresztül igyekszünk megítélni a történelem sodrásában felbukkanó büntetteket és bűnelkövetőket, majd meghatározuk a sztoriban rejlő turisztikai potenciált, akkor figyelembe kell venni az adott kor normavilágát, a társadalmi reflexiókat, a folklór lenyomatát, az irodalom és művészet okozta deformációkat és nem utolsósorban az interpretációban rejlő kihívásokat. Annak ellenére, hogy a bűn turisztikai értékesítése alapvetően historikus beágyazottságú, köztéri szobrokban, múzeumokban, látogatóközpontokban, műemléki védettségű létesítményekben realizálódik, nem szabad megfedkezünk a velünk élő, nevesített és anonim bűnözőkben rejlő lehetőségekről, a legkülönbözőbb okokból gettósodott, depriváltak lakta, slumosodott településrészekről, rossz hírű településekről sem. A bűn turisztikai vonzerőként történő bemutatásának legnagyobb erkölcsi nehézsége azon kontextus megteremtése, amely segít helyesen értelmezni a történeteket, a szereplők felelősségét és a helyszín üzenetét.

1.2. Rész a pajzson

A turizmus fejlődéstörténetének Thomas Cook nevével fémjelzett fordulata, vagyis a szervezett utazások megjelenése (1841) óta a szabadidős és hivatásturisztikai szolgáltatások tömeges értékesítése képviseli a jövedelmezőség szempontjából leginkább járható utat. A sztenderdizált kínálat minél szélesebb piaci szegmens számára történő eladása tette a turizmust napjainkra a világgazdaság egyik vezető szektorává. A máig legnépszerűbb turisztikai termékek kivétel nélkül a tömeges keresleti igények kielégítését szolgálják,

így a mediterrán tengerpartokra koncentrálódó üdülőturizmus a nyári, a magas hegyeket előzőnlő síturizmus a téli szezont uralja, míg a nagyvárosokba irányuló utazások esetében alig érhető tetten a szezonális. A kereslet elvárásait a lehető legsokoldalúbban kiszolgáló turisztikai termékeket alkotó szolgáltatások az adott vonzerők fogyasztását segítő tényezők mentén strukturálódnak, így a megközelíthetőség (például nagy befogadóképességű repülőterek, télen is jól járható autópályák, a buszos városnézést segítő parkolók), az ellátás (például tengerparti szállodasorok, a különböző ízléseket kielégítő vendéglátóipari egységek, szuvenírzletek) és a jól képzett munkaerő (például animátorok, sioktatók, idegenvezetők) együttesen, egymást kölcsönösen feltételezve képezik a jövedelmező értékesíthetőség attribútumait. A tömegturizmussal párhuzamosan fejlődött az alternatív turizmus, amely már egyénekre, csoportokra szabott szolgáltatásokat kínál, az alternatív turisztikai termékek főbb sajátossága az egyedi kínálati elemek megjelentetése, a környezettel való elmélyültebb viszony kialakítása és az élményekből tükröződő személyesség. Egy tanyasi vendéglátónál eltöltött hosszú hétvége vagy egy gyógyszállodában végzett terápia, esetleg az ökoturizmus égisze alatt megvalósuló madármegfigyelés tipikus alternatív turisztikai termék.

A napjainkban elérhető turisztikai termékek többsége kezdetben viszonylag szűk piaci szegmens igényeinek kielégítésére volt hivatott, később a technikai fejlődés, az életszínvonal növekedése és az utazásokhoz való szocializáció következtében egyre szélesebb társadalmi rétegek váltak egyazon termék fogyasztójává. Egykor a turizmus önmaga is egy piaci rés (*niche*) kitöltését szolgálta, a szabadidő újszerű eltöltésére nyújtott alternatívát. Amióta a turizmus a fogyasztói társadalom egyik szimbólumává vált, a széles tömegek számára elérhető szolgáltatások szüntelen fejlesztése mellett – a versenyképesség megőrzése, a kínálat bővítése érdekében – megkerülhetetlenné vált a szűkebb érdeklődésre számot tartó, úgynevezett niche-termékek kialakítása is. Az alternatív turizmus sok esetben éppen ilyen niche-termékek talaján indult virágzásnak, és vált egy adott desztináció vezető kínálati elemévé. A niche-termékek feltételezik az innováció szükségességének felismerését, vagyis a szolgáltatás és/vagy a desztináció megújításában rejlő piaci lehetőségek kibontakoztatásának szándékát, amely mögött legtöbbször a menedzsment kreativitása áll, de előfordul, hogy bizonyos gazdasági, társadalmi folyamatok konstellációja, a pusztá véletlenek vagy éppen a kereslet részéről artikulálódó igények generálják a piaci megjelenést (BIRKNER–MÁHR 2016). Novelli (2005) a niche-turizmus (mint ernyőfogalom) részeként definiálja a globális piacon az utóbbi évtizedben felbukkanó, viszonylag szűk keresleti szegmens speciális érdeklődésére számot tartó turisztikai termékeket. Jelenleg talán az ürturizmus tekinthető a legspeciálisabb érdeklődést kielégítő, a legkevésbé hozzáférhető niche-terméknek, de a törzsi turizmus vagy a fagyturizmus sem mondható annyira „mindennaposnak”, amivé például a világörökség-, a sport-, a gasztró-, a film- vagy éppen az önkéntes turizmus fejlődött.

A feltartóztathatatlanul bővülő niche-termékek lajstromában megtalálhatók az erkölcs- telenséggel, a bűnnel és a bűnözéssel, valamint a halállal összefüggő kínálati elemek, amelyek közös nevezője, hogy olyan helyszínekre kalauzolják a látogatókat, amelyek alkalmasak az illetők megborzongatására, viszolygásuk kiváltására. Összefoglalóan durva helyeknek nevezzük a turisztikai tér mindazon részeit, amelyek az ott egykor lezajlott események felidézése vagy a jelenlegi atmoszférájuk alapján rossz érzéseket generálnak, félelemkel- tőek. Bizonyos emlékhelyek ugyan alkalmasak a múltban elkövetett gaztettek árnyalására, megszépítésére, kevésbé képesek azon borzalmak közvetítésére, amelyek hozzájuk fűződ- nek, de éppen a történetük vagy az érintett személyek sorsa révén válnak durva helyekké.

A világ sötétebbik fele iránti érdeklődésnek köszönhetően alakult ki és fejlődött termékké az úgynevezett dark turizmus, amelyet a nemzetközi szakirodalom a niche-turizmus égisze alatt tárgyal (STRANGE–KEMPA 2003; PODOSHEN 2013).

1.3. A világ sötét oldala

Miközben az utazások több ezer éves történetében a félelem meghatározó faktorát képezte az érintettek érzelmi állapotának, amelynek hátterében a biztonságukat veszélyeztető vélt vagy valós elemekkel való szembesülés elkerülésének vágya állt, addig ma a borzongás átélésének lehetősége a turizmus kifejezetten vonzó alternatívájának bizonyul. Amíg az utazók fejében élő különféle babonák szereplői okozta stressz ritkán volt végzetes, addig a haramiákkal való találkozás nem minden esetben szorítkozott csupán a vagyontárgyaiktól való megfosztásra. Mivel az útra kelők személyi és vagyonbiztonságának garantálása a nemzetállamok kialakulásától és megerősödésétől fogva kezdett közeledni a mai mércével fogható elvárásokhoz, Thomas Cook színrelépése, vagyis az utazó által előre kifizetett szolgáltatásokért történő felelősségvállalás teremtette meg a turizmusbiztonság, a gondtalan utazás széles körű igényét. Azok a célterületek, amelyek szerettek volna az üzlet részesévé válni, és hasznot húzni a járványszerűen terjedő utazási hóbortból, szabályozással és tevőlegesen is garantálták a turisták személyi és vagyonbiztonságát. Az utazás biztonsága 150 év alatt a turizmusipar magától értetődő faktorává vált, napjainkban a kockázatoktól való félelem kevés esetben szegi kedvét az útnak indulóknak.

A kisebb helyi vagy regionális konfliktusokat és efemer terrorcselekményeket leszámítva a világ legfontosabb turisztikai küldő és fogadó területein hosszú évtizedek óta béke van, a második világháború óta már a harmadik generáció nő úgy fel, hogy többségük a borzalmakat csak hírekből, elbeszélésekből, olvasmány- vagy filmélményekből ismeri. Miközben a világ sötét oldalának, a hétköznapiakon túli rettegés kulisszáinak megismerése minden történelmi korban vonzotta a kíváncsiskodókat és a kalandorokat, ezen helyszínek nem egy esetben az utazások (vég)állomásaiként is szolgáltak, a gondtalanságon túli világ iránti fokozott érdeklődés csak a 20. század végére szervezte egyazon fogalmi keretbe az ilyen jellegű turisztikai kínálatot. A Lennon és Foley (2000) által dark turizmusként leírt jelenség lényege: egyre több turista érez késztetést arra, hogy személyesen is felkeresse azokat a helyeket, amelyek a nem természetes halál miatt életüket vesztettekkel állnak összefüggésben. A gyilkosságok, az öngyilkosságok, a természeti és az emberi mulasztással összefüggő katasztrófák képezik a dark turizmus alapkoncepcióját, de az elmúlt két évtizedben a kutatások jelentősen szélesítették a fogalom értelmezési tartományát (SHARPLEY–STONE 2009). Ebből következően a dark turizmus mára sokkal inkább „árnyoldal”-turizmusként írható le, amely a történelmi perspektívába helyezett saját- vagy idegenkezű rémtettekhez, a bűnözői életmódhoz, tömegkatasztrófákhoz, balesetekhez kötődő helyszínekkel hozható kapcsolatba. A bűnözéssel összefüggő durva helyek felkeresése „árnyoldal”-turizmusként értelmezendő.

A bűn turisztikai attrakcióként történő megjelenítésekor a Leiper (1990) által meghatározott hármas struktúrából érdemes kiindulni, miszerint annak fizikai megjelenése (látványosság), a vele kapcsolatos információk (nevezetesség) és az általa kiváltott emóciók (vonzerő) együttesen generálják a turisták általi felkeresését. A bűnnel kapcsolatos helyszínek esztétikailag ritkán lenyűgözőek, a látványuk inkább lesújtó, alapvetően az információgazdagság jellemzi őket, leginkább a sztori, a történelmi háttér kelti fel a turisták érdeklődését, amelyhez

már a látogatás előtt érzelmi viszonyulást kapcsolnak, ez a szembesüléskor szélsőségesse is válhat. Az emóciók különleges helyet foglalnak el a bűn turisztikai attrakciójá válását generáló keresletben, mivel legtöbb esetben a szomorú következménnyel, a halállal is szembesíti a látogatót, ez történelmi perspektívában kevésbé traumatizáló, azonban a közelmúlt emlékei vagy a bármilyen formájú érintettség sokkoló hatása is lehet. Mivel a nyomor és a bűnözés közötti ok-okozati összefüggés kriminológiailag igazolt, a slumosodott, rossz hírű városrészekben nagyobb eséllyel válik a turista erőszakos bűncselekmények áldozatává, aminek tudata – „itt akár a legrosszabb is bekövetkezhet” –, ellentmondásossága ellenére, turisztikai vonzerőként is funkcionálhat. Azok a halálos áldozatokkal járó katasztrófák, amelyek következményei közvetve vagy közvetlenül az emberi mulasztással függnek össze, a bűn mint turisztikai vonzó témakörének határmezsgyéjén tárgyalandók (például a csernobili atomerőmű tragédiája).

2. Bűnös attrakciók

2.1. Bűn és bűnhődés

A világirodalom remekművei és sok esetben az azok alapján készült filmadaptációk iránti fokozott érdeklődés igazolja, hogy a bűn népszerű téma a szabadidő-eltöltés intellektuális, illetve szórakoztató módját választók körében. Akár az olvasmányélményeik alapján útra kelő irodalmi turisták, akár a mozivásznnon vagy a televízió képernyőjén látottak igézetébe kerülő filmturisták előszeretettel keresik fel a gonosztevők, illetve áldozataik életútjának egy-egy fontosabb állomását, magát a tett színterét, valamint a büntetés végrehajtásának helyszínét (IRIMIÁS 2015). Arra is van példa, hogy a bűn üldözője, a rejtélyes esetek feltárásában eredményesen közreműködő detektív életének és munkásságának kitüntetett színhelyei kerülnek a turisták érdeklődésének fókuszába. A regényekből vagy a filmekből tükröződő történetek olykor a valóságon alapszanak, tehát megtörtént bűncselekményeket dolgoznak fel, de a bűnesetek akkor is turisztikai attrakciójá válhatnak, ha azok nem inspiráltak világra szóló műveket, történelmi szerepük, hírértékük azonban figyelemre méltónak bizonyult. A gyakran értetlenséggel, megdöbbenéssel elegyülő borzongást kiváltó vesztőhelyek felkeresését nem minden esetben a köztörvényes büntettekkel, azok elkövetőivel és/vagy áldozataival való szembesülés motiválja, például a politikai háttérű vagy az inkvizíció által meghozott – kizárólag történelmi kontextusban értelmezhető – ítéletek vértanúsága az egyetemes kultúrában, illetve a nemzeti emlékezetben való elmélyedés igénye miatt válik turisztikailag is vonzóvá.

2.2. A tetthelyek

Ugyan a világirodalom egyik legismertebb „baltás gyilkosa” rémtettének feltételezett helyszínéül szolgáló lakóház¹ ez idáig nem vált Szentpétervár első számú turisztikai attrakciójává, Dosztojevszkij regénye elsősorban a bűnhődés lélektana, a hely és a korszak

¹ Megoszlanak a vélemények arról, hogy Raszkolnyikov bérleménye a *Sztojlarnij pereulok* 5. vagy 9. száma alatt volt Szentpéterváron.

atmoszférája iránt érdeklődőket csábítja a Sztoljarnij utcába. A tolongás elmaradását sokkal inkább Raszkolnyikov önmagával vívott lelki tusájának, mintsem a gyilkosság borzalmas körülményeinek vagy következményeinek az előtérbe kerülése indokolhatja, de ez nem akadályozta meg a szentpéterváriakat abban, hogy Dosztojevszkij főhősének a helyi „Horror múzeumban” is emléket állítsanak.²

1. kép

Az utcasarok, ahol a 20. század kezdődött, Szarajevó (Bosznia-Hercegovina)

Forrás: Michalkó Gábor felvétele

A turisztikai vonzerőként értelmezhető tethelyek csoportjában különleges helyet foglalnak el a politikai gyilkosságok, amelyek azon túl, hogy megrendítők, következményeik gyakran világtörténelmi léptékűek. A Habsburg Birodalom trónörököse, Ferenc József császárságának várományosa, Ferenc Ferdinánd ellen Szarajevóban elkövetett merénylet az első világháború kirobbanásához vezetett, így a bosnyák fővárosban található emlékhely nem csupán egy híres ember könyörtelen kivégzésére, hanem az 1914 és 1918 közötti ütközetekben értelmetlenül elpusztult közel tízmillió ember halálára is emlékeztet. A viszonylag jól rekonstruált esemény egyik kultikus pontján, ahonnan a szerb merénylő, Gavrilo Princip leadta a végzetes lövéseket, ma emléktábla áll, a Muzej Sarajevóban pedig az első világháború kirobbanásának 100. évfordulójára rendezett nagyszabású kiállításon emlékeztek meg a világegést kiváltó tragédiáról (1. kép).

A gyilkosságok döntő hányada idegenkezűség által következik be, azonban előfordulnak olyan esetek is, amelyekben az önkezűség játszik közre, ezek sorában leginkább a művészvilág ismert képviselői, közéleti személyiségek tragédiájának helyszíne vált turisztikai

² A kiállítás a Nevsky út 40–42.-ben tekinthető meg *Szentpétervár rejtélyei* címmel. Elérhető: <http://petersburg-mysteries.ru/> (A letöltés ideje: 2018. 01. 05.)

vonzerővé. Az egyik legismertebb és leghányatottabb sorsú magyar költő, József Attila életútjának stációi közül a halálához köthető balatonszárszói vasútállomás vált az irodalmi turizmussal is összefüggő zárandokhellyé. Ebben megkérdőjelezhetetlenül közrejátszott az a mai napig tartó diskurzus, amely a baleset vagy öngyilkosság polémia mentén zajlik, és amely érdekessé teszi a csonkán maradt életmű értelmezését (GARAMVÖLGYI 2005). A Balaton-parti üdülőhelyen egy múzeum és egy verstördékeiből összeállított, stilizált mozdonyt formáló emlékmű idézi fel József Attila sorsát.

A világ egyik legnagyobb értékű és legréjtélyesebb műkincsrablásának helyszíne, a Bostonban (USA) található Isabella Stewart Gardner Múzeum ékesen bizonyítja, hogy a turisztikai kínálat részeként megjeleníthető büntetteknek nem feltétlenül kell vérontással párosulniuk, az elképesztő sztori és a képek máig megoldatlan rejtélye önmagában is érdekessé teszi a helyszínt. Az 1990. március 18-án lebonyolított akcióban senki sem sérült meg, azonban megközelítőleg 150 milliárd forint értékben tulajdonítottak el festményeket, köztük Rembrandt és Jan Vermeer vásznait. A múzeum kurátorai (a kiváló szakmai munkájukon túl) a nyomravezetőknek időről időre felajánlott milliárdos nagyságrendű kompenzációk mellett azzal biztosítják a létesítmény iránti keresletet, hogy az eredeti helyükön hagyott üres keretek bemutatásával demonstrálják az intézményt és a művészetkedvelőket ért pótolhatatlan veszteséget.³

2.3. A bűnözők

Robin Hood, a „tolvajok fejedelme” több mint fél évezredes legendája napjainkra jól jövedelmező turisztikai terméké tette a sherwoodi erdőben tanyázó haramia és társai egykoron a nép ajkán születő, terjedő és folyton színesedő, különösebb valóságálgalappal nem rendelkező történetét. Anglia East Midlands régiójában fekvő Nottinghamshire megye első számú turisztikai attrakciója egy talán sohasem létezett útonálló, akinek cselekedetei olyan, a turisták számára könnyen értékesíthető univerzális témák köré fonódnak, mint a kaland, az altruizmus és a lázadás. A sherwoodi erdőben tett vadregényes biciklitúra, a Nottingham-kastély közelében álló, ikonikus Robin Hood-szoborral történő fotózás, az íjász kedvenc ételeinek megkóstolása vagy a legenda főszereplőjéhez kötődő szuvenírek megvásárlása jelenti a bűnben való megmártózás élményét.⁴

A magyarországi betyárvilág hajdan legendás, ugyanakkor Robin Hooddal összehasonlítva valós alakjai közül eddig Sobri Jóska hírnevét sikerült a turizmusban értékesíthető terméké fejleszteni. A 27 évesen – egy, a rablóbandáját üldözőbe vett katonák ellen vívott ütközetben derekasan küzdő, de végül alulmaradó – öngyilkosságot elkövetett törvényen kívüli nevét ma a Veszprém megyei Kislőd határában fekvő kalandpark viseli. Az önmagát „Nálunk mindenki szuperhős” szlogennel és Sobri Jóska Superman-szerű öltözetben ábrázoló logóval hirdető, megnyitása óta folyamatosan fejlesztett, a nemzetközi piacot is eséllyel megcélzó létesítmény alapkonceptiója, hogy a látogatók a haramia egykori tevékenységi

³ A múzeum honlapján külön linken tekinthetők meg az elloptott képekkel kapcsolatos információk. Elérhető: www.gardnermuseum.org/about/theft (A letöltés ideje: 2018. 01. 05.)

⁴ Elérhető: <https://nottinghamshire.nmdemo.net/ideas-and-inspiration/robin-hood> (A letöltés ideje: 2018. 01. 05.)

területének és bujdokolásának centrumában, a Bakony csodálatos erdei környezetében szembesülhessenek a természet erőinek kihívásaival.⁵

2. kép

Al Caponéhoz kötődő ajándéktárgyak a Willis Tower ajándékboltjában, Chicago (USA)

Forrás: Michalkó Gábor felvétele

Annak ellenére, hogy a modern kori bűnözők élete viszonylag jól dokumentált, turisztikai vonzerővé válásukban mégis az őket körülvevő misztérium képezi azt a nélkülözhetetlen összetevőt, amely az irántuk való érdeklődés (bizonyos esetekben rajongás) kialakulását és fenntartását generálja. A szervezett bűnözés meghonosításában elévülhetetlen érdemeket szerzett, nápolyi felmenőkkel rendelkező Al Capone titka a megűszásban rejtett. Chicagót az 1920-as években feltartóztathatatlanul rettegésben tartó amerikai gengsztert 1931-ben csupán adócsalásért és mindössze nyolcéves börtönbüntetésre sikerült elítélni. A még életében számos, félelmet keltő gúnynévvel (a sebhelyes arcú) és kétes címmel (első számú közellenség) illetett gonosztevő 1947-ben – különböző betegségek következtében – bekövetkezett halálát követően vált valódi legendává, amit a róla készült filmek is elősegítettek. A népszerűség persze már életének is része volt, divatos öltönyökben mutatkozott (hozzájárult a védjegyévé vált Borsalino kalap elterjedéséhez), a gazdasági világválság idejében tett jó cselekedetei miatt a Michigan-tó parti nagyváros szegényei is szívükbe zárták. Ugyan ma Chicago kínosan ügyel arra, hogy ne egy rossz hírű bűnöző álljon turisztikai kínálatának középpontjában, Al Capone a város imázsának kitörölhetetlen része, ténykedésének egyes epizódjaival a Városi Történeti Múzeumban is találkozhatunk, vagy a legkülönbözőbb szervezésű „gengsztertúrákon” ismerhetjük meg életének Chicagóhoz kötődő helyszíneit, nem beszélve a nagyobb forgalmú látványosságok szuvenírboltjairól, ahol neve és/vagy arcképe klasszikus ajándéktárgyakat ékesít (2. kép).

⁵ Elérhető: www.bakonyikalandpark.hu/ (A letöltés ideje: 2018. 01. 05.)

2.4. A börtönök

A büntetés-végrehajtási intézeteknek a szó szoros és átvitt értelmében vett zárt világából fakadó misztikussága érdekessé, a turizmusban jól értékesíthető vonzerővé teszi az elítéltek fogva tartására szolgáló helyeket. Egy börtön turisztikai attrakcióná válását számos tényező külön-külön és együttesen is érvényesülve generálhatja, így az ikonikus rabok, a legendás szökések, az örök kegyetlensége, a fogva tartás körülményei, de történelmi örökségként való értelmezése is hozzájárulhat a felkereséséhez. A szabadságvesztés végrehajtásának turizmusban érintett helyszínei az esetek többségében épületek, épületegyüttesek, de nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy Ausztrália benépesülésében kulcsszerepet játszott az a mozzanat, miszerint Anglia a mai Sydney környékén 1788-ban fegyenctelepet alapított, amelyre hosszú éveken keresztül egymást követő flottákban szállította az elítélteket. Az Atlanti-óceán déli részén, Angola partjaitól közel kétezer kilométerre fekvő Szent Ilona szigete is „börtön-szigetként” lett világhírű, a britek 1815-ben ide száműzték I. Napóleon császárt, akit 1821-ben bekövetkezett haláláig kvázi házi őrizetben tartottak.

A világ legismertebb, ma Kalifornia vezető turisztikai attrakciói között számontartott egykori börtöne, az Alcatraz is egy kis szigeten fekszik a San Francisco-öbölben. A stratégiai fekvésének köszönhetően kezdetben világítótoronynak, később katonai erődnek helyt adó 9 hektáros sziget, a „Szikla” 1934 és 1963 között funkcionált szövetségi börtönként. A hozzá fűződő legendárium kialakulásában kétségtelenül közrejátszottak az itt megfordult gonosztevőkkel kapcsolatos színes történetek és az a tény, hogy az intézmény fennállásának 29 éve alatt egyetlen sikeres (tehát egyértelműen visszaigazoltan szabad életet eredményező) szökést sem hajtottak végre az elítéltek. A Golden Gate Nemzeti Park által üzemeltetett szigetet 1973-ban nyitották meg a nagyközönség előtt, jelenleg évente több mint egymillió turista keresi fel, a börtön területén egykori fegyencek és őreik eredeti hangja szól a látogatáshoz igényelhető sétálómagnókból (*audioguide*), illetve mobiltelefonra letölthető applikációkból.

A funkcióváltáson áteső börtönök közül számos esetben találkozhatunk szállás-helyként üzemeltetett egykori büntetés-végrehajtási intézetekkel. Az esetek többségében luxusszállodaként működtetett épületekben a stilizált rácsok használata, a börtönkosztra utaló menüválaszték, smasszereknek öltöztetett személyzet, rabruha jellegű pizsama biztosítása, az adott helyiségben raboskodottak történetének közreadása biztosítja az autentikus élményeket. A Stockholm Långholmen szigetén álló, szállodaként és ifjúsági szállásként egyaránt üzemeltetett épület mintegy 250 éven keresztül volt a svéd főváros rettegett büntetés-végrehajtási intézete. Napjainkban a fiatalosan, a svéd dizájnt alkalmazva berendezett szálláson nem csupán a pihenés és a gasztronómiai élvezetek állnak a turisztikai kínálat fókuszában, hanem csapatépítő tréningeket, vezetett túrákat, szabadulószo-ba-játékokat is kínálnak, továbbá leány- és legénybúcsújuk számára is ideális helyként határozzák meg magukat.⁶

⁶ Elérhető: <https://langholmen.com/en/hotell/> (A letöltés ideje: 2018. 01. 27.)

2.5. A vesztőhelyek

A halálra ítélt kivégzésének körülményei, különösen azok nyilvános volta évezredekken keresztül egyrészt a büntetés súlyosságát (megszégyenítés), másrészt a társadalom elrettenését (félelemkeltés), harmadrészt a hatalom erejének kinyilvánítását (erődemonstráció) voltak hivatottak kifejezni.⁷ Európában még a második világháborút követő megtorlások idején is előfordultak jogerős bírói ítélet alapján nagy nyilvánosság előtt végrehajtott kivégzések, amelyek a katonák esetében golyó általi, a civilek vonatkozásában akasztás útján megvalósuló halálbüntetések voltak. Annak ellenére, hogy a 20. század második felében a halálbüntetés kiszabhatóságának fokozatos visszaszorulása következett be, a kivégzés mind a mai napig számos állam ítélkezési repertoárjának része, igaz, az ítélet végrehajtására legtöbbször már csak szűk körben kerülhet sor. Az egykori vesztőhelyek ma leginkább történelmi, emlékeztető-politikai funkciót töltenek be, turisztikai szerepük – kevés kivételtől eltekintve – az úti könyvek ismertetőire, az idegenvezetők elbeszéléseire szorítkozik.

Az inkvizíció által perbe fogott és – az esetek többségében – halálra ítélt áldozatokat nyilvános „népünnepély” keretében végezték ki, ha nem bánták meg bűneiket, akkor többedmagukkal máglyán, élve elégették őket. Különösen a spanyol és a portugál egyházi törvényszék rémtettei váltak hírhedtté, mégis egy itáliai szerzetes, Giordano Bruno pere és 1600-ban a római Piazza Campo de' Fiorin beteljesedett végzete vált az esztelen eretnek-üldözések legemlékezetesebb momentumává. Az inkvizíció „szelleme” a tengerentúlon is fertőzött, az 1692-ben az Új Angliában fekvő Salem városában (ma Massachusetts állam) lefolytatott boszorkányper következtében 19-en végezték akasztófán, egy áldozat pedig a vallatás következtében lelte halálát. A Bostontól félórányi autótútra, északkeletre fekvő kisváros turizmusa ma a Boszorkánymúzeumra⁸ épül, de számos helyi turisztikai szolgáltató viseli valamelyik perben érintett személy nevét.

Párizs egyik látványossága a Concorde téren található vörösránit-obelisz, amely 1836 óta díszíti az impozáns teret, és igyekszik feledtetni a forradalom véres korszakát. Az 1793-ban a Concorde térre felállított nyaktilóval (*guillotine*) – a Forradalmi Törvényszék megfellebbezhetetlen ítéletei alapján – több mint ezer embert végeztek ki a borzalmas eseményekre összegyűlt tömegek szeme láttára, köztük XVI. Lajos francia királyt és feleségét, Mária Antónia királynét, de itt lelte halálát maga az ikonikus forradalmár, Robespierre is. A párizsiak 1939-ig nem tudtak szabadulni a guillotine-nal végrehajtott nyilvános kivégzések bűvöletétől, a forradalom szimbolikájának elválaszthatatlan részét képező nyaktiló utolsó áldozata egy köztörvényes bűnöző volt, akinek kivégzésére több ezer fő (egyek források szerint több tíz ezres tömeg) gyűlt össze Versailles-ban.⁹

Sajnos a magyar történelem is bővelkedik politikai hátterű vesztőhelyekben, közülük az első független felelős magyar kormányt irányító gróf Batthyány Lajos koncepciók perét követő kivégzéshez kötődő a legismertebbek közé tartozik (URBÁN 1991). Esetében

⁷ E helyütt részleteiben ugyan nem tárgyaljuk, de a lektor szíves észrevétele alapján megjegyezzük, hogy a kivégzések alapjául szolgáló beismerő vallomások kicsikarására vagy a hatalom fenntartásához hozzájáruló információk megszerzésére hivatott kínvallatások helyszínei is a vesztőhelyek témaköréhez tartoznak (lásd Terror Háza Múzeum).

⁸ Elérhető: <https://salemwitchmuseum.com/> (A letöltés ideje: 2018. 01. 27.)

⁹ Elérhető: http://hvg.hu/kultura/20141105_Foto_az_utolso_nyilvanos_guillotineos_ki (A letöltés ideje: 2018. 01. 27.)

a hadbíróóság által felségsértésért és gyilkosságban való bűnrészességért kiszabott ítélet végrehajtásának pontos helyszíne vált a személye és a kormánya által képviselt ügy generálta történelmi zárandokhelyé. Batthyány Lajos miniszterelnököt 1849. október 6-án a pesti Újépület (*Neugebäude*), egy erődszerű laktanyakomplexum udvarán lőtték agyon, az épületet 1897-ben lebontották, majd az egykori vesztőhely északkeleti sarkának helyén 1926-ban díszes emlékművet állítottak. A Batthyány-örökmécses ma Budapest belföldi és nemzetközi turizmusában, ha nem is meghatározó, de feltétlenül szerepet játszó vonzerő, történelmi emlékhely.

2.6. A detektívek

Miközben a bűnelkövetők és a bűnüldözők történelmi korokon átívelő küzdelmében jobbra az utóbbi csoport képviselői kerekedtek felül, a kollektív emlékezet mégis az előbbi társaság kitüntetett tagjait részesítette abban a kegyben, hogy nevüket és cselekedeteiket az utókor számára megőrizte. A jogsértést feltáró, a bűnözőket az igazságszolgáltatásnak átadó detektívek alakja leginkább a krimiirodalom révén vált halhatatlanná, amihez a bűnügyi regényekből készült filmadaptációk is hozzájárultak, de bizonyos esetekben a televíziós krimisorozatok hősei, az otthonokban hétről hétre felbukkanó szimpatikus főfelügyelők különösebb literátori alapozás nélkül is népszerűvé váltak. Az irodalmi és a filmturisták kedvelt zárandokhelyei között egyaránt megtaláljuk a klasszikus detektívekhez (például Sherlock Holmes) és a modern kopókhoz (például Montalbano) kötődőket.

A Sir Arthur Conan Doyle által megformált londoni nyomozó, Sherlock Holmes a világirodalom leghíresebb fiktív krimifigurája, akinek lenyűgöző stílusa, pipája, sapkája és asszisztense (Dr. Watson) olyan védjeggyé váltak, amelyek nem csupán az 1887–1927 között napvilágot látott regények, illetve novellák olvasói rajongásának álltak a fókuszában, hanem mind a mai napig fenntartják a nem létező élete iránti érdeklődést. Ebben minden bizonnyal közrejátszik az a tény, hogy az orvosként nem túl sikeres praxist fenntartó skót író pontosan lokalizálta Holmes otthonát, amelyet London Marylebone városrészében fekvő Baker Street 221/b-be helyezett el. Ugyan a Sherlock Holmes Múzeum prózai okok miatt valójában a Baker Street 239-ben működik, ez nem akadályozza meg a Londonba látogató rajongókat, hogy felkeressék a korhűen berendezett és egy dr. Watsonnak öltözött úriember kalauzolásában megtekinthető kiállítást.

Az, hogy korunk Sherlock Holmesai leginkább a televízió képernyőjén keresztül váltak ismertté, jelentősen hozzájárult a filmturizmus kriminogén válfajának erősödéséhez, amelyben a szicíliai gyökerekkel rendelkező Andrea Camilleri (1925–2019) által életre hívott Montalbano felügyelő történetének színtere, Vigata különleges funkcióval rendelkezik. Camilleri regényének helyszíneit ugyanis nem egy, hanem számos szicíliai kisváros kulisszája ihlette, így aki Ragusában, Modicában, Scicliben vagy a többi Val di Noto kerületben fekvő településen jár, az Luca Zingaretti által megformált Montalbano felügyelő mindennapjainak egy-egy állomására érkezik, amelyek együttesen alkotják a valójában nem létező Vigatát. Az olasz filmművészet nagy alakjainak impresszív módszereivel élő és azokat továbbfejlesztő alkotóknak sikerült egy olyan sorozatot létrehozniuk, amely egyrészt kedvezően formálja a Sziciliáról meglévő sztereotípiákat, másrészt turisták ezreit csábítja a sziget kevésbé frekvenciált részére (IRIMIÁS 2009). A www.visitvigata.com

honlap virtuálisan átélhető és a valóságban is kivitelezhető „Montalbano-túrát” kínál, amelyhez minden szükséges információt rendelkezésre bocsátanak, így aki követni kívánja a népszerű detektív sikeres nyomozásainak állomásait, maga is részesévé válhat a Camillieri által megálmodott világnak.

3. Sötét desztinációk

A Rocinha favella

„Hol van már a tavalyi olimpia! Csupán futó emlék az a hónap, amikor nagyjából rend volt Rio de Janeiróban, hála a mindenhol jelen lévő, felfegyverzett katonáknak. Nyilván kellett ehhez – talán nem kevés rábeszélésre – a bűnbandák „nemzeti érzése” is, hiszen az olimpia idejére felfüggesztették nézeteltéréseik rendezését. Ma minden ott tart, ahol régen. A riói szövetségi állam területén, ahol 16 millió ember él, az idén 3500-nál is több gyilkosságot követtek el. [...] Nem kell nagy fegyveres összetűzésekre gondolni a bandák és a rend őrei közt. Az idén a 91. áldozat úgy halt meg, hogy egy favella főútján járőrszolgálatot teljesített, s minden előzetes incidens, szóváltás nélkül fejbe lőtték, mert valakinek zavarta a köreit, ráadásul egyenruhát viselt. [...] Betelt a pohár: az állam kérte a szövetségi hadsereget, hogy avatkozzon be, mint tette azt az olimpia idején, amikor a repülőtérről a favellán át vezető autópályát biztosították. Ötezer szövetségi rendőr és katona páncélozott járművekkel, nyolc helikopterrel lepte el a problémás favellákat. [...] A riói átlagpolgár biztonságérzetét különösen csökkenti, hogy a kisebb súlyú bűnügyek száma is egekbe nő: mindennaposak a nyakláncletépések, táskarablások, zsebtolvajlások és kocsilopások. A turisztikailag látogatott helyek sem mentesek az ilyen esetektől, az elmúlt két évben 120 százalékkal emelkedett a riói lopások, rablások száma. Ez már érződik a turizmuson is, a bár- és étterem-tulajdonosok a látogatottság harmincszázalékos visszaeséséről panaszkodnak. [...] Az olimpia után a hadsereg kivonult a legérzékenyebb helyekről, ezeket aztán gyorsan birtokukba vették a kábítószer-kereskedő bandák. Most ez másképp lesz: állandóan járőröznek, és razziákat hajtanak végre. [...] Különösen veszélyes hely a Rio északi részén elterülő hatalmas Rocinha favella: a kábítószerbandák közt mindennapos háború folyik a terület feletti uralomért.”

Részlet Pósa Tibor *Fekete özvegy* című írásából

Elérhető: <https://magyaridok.hu/lugas/fekete-ozvegy-2417755/> (A letöltés ideje: 2018. 03. 23.)

Miközben a turizmus alapfeltétele a biztonság, számos turisztikailag frekventált országban találkozhatunk olyan desztinációkkal (döntően rossz hírű városrészekkel, no-go zónákkal), amelyek felkeresését csak nagy körültekintéssel ajánlják a helyiek, a már ott jártak, illetve az útikönyvírók. Ezeken a helyeken az áldozattá válás elkerülésében ugyan segíthet a csoportos mobilitás, az értéktárgyak láthatóságának csökkentése és a sötétedés utáni tartózkodás minimalizálása, a turistákra specializálódott bűnözők fortélyai, rosszabb esetben erőszakossága rémálommá tudják tenni a kíváncsiskodást. A fokozott rendőri jelenlét és az egyre jobb minőségű felvételek rögzítésére alkalmas utcai kamerák sem jelentenek feltétlenül biztonságot a jogsértések elkövetésére berendezkedett negyedekben. Ahol a prostitúció és/vagy a kábítószer-kereskedelem párosul a magas (főleg fiatalokat érintő) munkanélküliségi rátából fakadó nyomorral, a helyi konvenciókat nem ismerő, potenciálisan készpénzzel, bankkártyával, ékszerekkel, úti okmányokkal, márkás telefonnal, fényképezőgéppel rendelkező turista könnyű prédát jelent az ott portyázó gonosztevőknek. A szervezett bűnözés megjelenése és megerősödése, kifejezetten a bandák háborúja további biztonsági kockázatot

jelenthet az adott desztináció turizmusára. A fenyegetettséggel természetesen együtt lehet élni, mert a kiemelt veszélyt jelentő zónák gyakran kis kiterjedésűek, viszonylag jól elkülönülnek a turisztikailag frekventált területektől, és megfelelő tájékoztatással, preventív rendészeti eljárásokkal kiküszöbölhetők a nemkívánatos események.

A brazil turistaparadicsom, Rio de Janeiro turizmusának legnagyobb kihívása az ikonikus vonzerők (Copacabana, Megváltó Krisztus szobra, Cukorsüveg-hegy) tözsomszéd-ságában elterülő dombokon a 19. század végétől kialakuló, majd a sajátos latin-amerikai gazdasági fejlődéssel párosuló urbanizáció eredményeként elburjánzó zsúfolt nyomornegyedek, a favellák. Rio de Janeiro favellái elsősorban a kábítószer-kereskedelemben érdekelt bűnbandák rémtetteiről híresültek el, de a kisebb jogsértések (lopás, rablás, garázdaság stb.) is mindennaposak. A rend fenntartása komoly fejtörést okoz a városvezetés számára, akiknek a 2014. évi labdarúgó-világajnokság, illetve a 2016. évi nyári olimpiai játékok rendezési jogának elnyerését megelőzően és természetesen a lebonyolítás során is minden lehetséges eszközt be kellett vetniük a városba érkező turisták biztonságának garantálása érdekében. Az, hogy mindkét sportrendezvényt különösebb atrocitás nélkül sikerült lebonyolítaniuk, két módszer együttes alkalmazásának volt köszönhető: az egyik a hadsereg páncélozott elitegységeinek prevenciós célú, demonstratív bevetése, a másik egy sokkal barátságosabb program megvalósítása, amely gyakorlatilag szociális, információnyújtási feladatokat is ellátó, mintegy 40 közeli rendőrsznek (UPP – Pacifying Police Unit) a favellákba történő betelepítésére épül. Annak ellenére, hogy a favellák továbbra is rendkívül veszélyesek (a közelmúltban egy GPS-hiba miatt eltévedt riói utazási iroda tulajdonosát minden előzmény nélkül agyonlőtték a Caramujo nevű favellában¹⁰), nem ritkák az úgynevezett favellatúrák, amelyek során a helyismerettel rendelkező vállalkozók motorral vagy terepjárával viszik körbe a kíváncsiskodó turistákat a minden képzeletet felülmúló, borzongató városrészekben.

Felhasznált irodalom

- BIRKNER, Zoltán – MÁHR, Tivadar (2016): Interpreting innovation – in another way. *Vezetéstudomány*, 47. évf. 10. sz. 39–50.
- DUBY, Georges (1984): *A katedrálisok kora*. Budapest, Gondolat.
- GARAMVÖLGYI László (2005): *Hogyan halt meg József Attila?* Budapest, Pallas-Antikvárium.
- GIDDENS, Anthony (2003): *Szociológia*. Budapest, Osiris.
- GLASENAPP, Helmut (1987): *Az öt világvallás*. Budapest, Gondolat.
- IRIMIÁS Anna (2009): Az olasz filmek hatása a turisztikai desztináció kiválasztására. A kulturális turizmus új aspektusai. *Turizmus Bulletin*, 13. évf. 2. sz. 32–38.
- IRIMIÁS Anna (2015): *Filmturizmus. A filmek és televíziós sorozatok turisztikai szerepének és hatásainak geográfiai vizsgálata*. Budapest, Akadémiai.
- LEIPER, Niel (1990): Tourist attraction systems. *Annals of Tourism Research*, Vol. 17, No. 3. 367–384. DOI: [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(90\)90004-B](https://doi.org/10.1016/0160-7383(90)90004-B)

¹⁰ Elérhető: www.lastampa.it/2015/10/06/esteri/finisce-per-sbaglio-in-una-favela-anziana-uccisa-a-colpi-di-pistola-alla-periferia-di-rio-de-janeiro-solQVtbaLEP3P58P1t0fTL/pagina.html (A letöltés ideje: 2018. 01. 30.)

- LENNON, John – FOLEY, Malcolm (2000): *Dark tourism – the attraction of death and disaster*. London, Thomson.
- LUKÁCS Tibor (1980): *Bűn és büntetés*. Budapest, Minerva.
- NOVELLI, Marina ed. (2005): *Niche tourism*. Oxford, Butterworth–Heinemann.
- PIRENNE, Henri (1983): *A középkori gazdaság és társadalom története*. Budapest, Gondolat.
- PODOSHEN, Jeffrey (2013): Dark tourism motivations: Simulation, emotional contagion and topographic comparison. *Tourism Management*, Vol. 35, No. 4. 263–271. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2012.08.002>
- SHARPLEY, Richard – STONE, Philip eds. (2009): *The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism*. Clevedon, Channel View Publications. DOI: <https://doi.org/10.21832/9781845411169>
- STRANGE, Carolyn – KEMPA, Michael (2003): Shades of dark tourism – Alcatraz and Robben Island. *Annals of Tourism Research*, Vol. 30, No. 2. 386–405. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(02\)00102-0](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(02)00102-0)
- URBÁN Aladár (1991): Batthyány Lajos felségárulási pöre. In KATONA Tamás szerk.: *Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre*. Budapest, Európa – Batthyány Társaság. 5–38.